

حضرت بابا فرید..... ملامتی وی

ڈاکٹر نوید شہزاد ☆

Abstract:

Punjabi language has some great traditions and its literature is so rich that it could be placed proudly among the most celebrated works of world literature. Mysticism or Sufiism has got deep roots in the fertile land of Punjab and has immensely influenced its literature. Hazrat Baba Farid was the pioneer of Sufiism in Punjab, and a great poet as well. In this article, Self Blaming or Self Reprehension, an important Sufi term has been introduced and analysed in the light of Baba Farid's teachings.

Key words: Mysticism, Baba Farid, Self blaming, Self reprehension.

ملامت عربی زبان والفظ اے جہنوں مؤنث ورتیا جاندا اے۔ ”سرائیکی لغت“ مطابق:

”ملامت: (مٹ، ع) سرزنش،
لعنت، طعن، دھتکار، پھٹکار“ (1)

”وڈی پنجابی لغت“ وچ ملامت دے معنی ایہ دتے گئے نیں:

”ملامت: (ع- مٹ) جھاڑ جھنب،
ڈانٹ ڈپٹ، لعن طعن، لعنت، پھٹکار“ (2)

”جدید اردو لغت“ دے حوالے نال:

”ملامت: (اسم کیفیت) برا بھلا کہنا،

لعن طعن، سخت ست کہنا، پھٹکار“ (3)

ایہناں لغتاں مطابق پنجابی تے اردو دوہاں زباناں وچ اکو جے معنے بن دے نیں۔ یعنی لعنت، طعن، دھتکار، جھاڑ جھنب، ڈانٹ ڈپٹ، لعن طعن، سخت ست آکھنا وغیرہ وغیرہ۔ ”ملامت“ نوں انگریزی زبان وچ Reproach, Rebuke, Reproof آکھدے نیں۔ Reproach دے معنے ملامت کرن، کسے منکھ نوں کسے گل پاروں لعن طعن کرن، ڈانٹن ڈپٹن، کرڑی گرفت کرن وغیرہ دے نیں جد کہ Rebuke دے معنے وی ایہو یعنی جھڑکن، کسے نوں تنقید دا نشانہ بناؤن دے نیں تے Reproof دے معنے کسے اُتے اعتراض کرن، گرفت، پکڑ کرن، جھڑکن تے الزام لاؤن وغیرہ دے نیں۔ ”ملامتی“ نوں انگریزی زبان وچ Reprehensible, Blamable, Reproachable آکھدے نیں۔ ”Reproachable تے Reprehensible دے معنے قابل مذمت تے مورد الزام دے نیں اُتے Blamable یا Blameful نوں وی تقریباً ایہناں معنیاں وچ ای ورتیا جاندا اے“ (4)

تصوف دے حوالے نال ”ملامتی“ اوس صوفی/ درویش نوں آکھدے نیں جہڑا لوکاں دے دلوں کیتی جاؤن والی ملامت نوں رب سوہنے دا فضل تے کرم سمجھے، ملامت کرن والیاں اُتے اپنی اصلیت دا اظہار وی نہ ہوون دیوے تے ملامت کرن والیاں نوں پرتاؤ وی نہ دیوے۔ ملامتی صوفیاں دے گروہ یا فرقے نوں ”ملامتی“ آکھدے نیں۔ ملامت نوں ہسدے متھے قبولن تے ایہوں نفس کشی دا کارن سمجھن والی گل دی نینہ ”قرآن مجید“ وچ بیان کیتے گئے رب

سائیں دے ایس فرمان اُتے دھری جاندی اے۔ سائیں سوہنا اپنے مقبول بندیاں بارے
فرماندا اے:

”وَلَا يَخَالِفُونَ لَوْمَةَ لَأِيمٍ ا ذَلِكُمْ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ا“ (5)

ترجمہ: (اوه یعنی مقبول بندے) کے ملامت کرن والے دی ملامت دا
اندیشہ نہ کرن، ایہہ فضل اے (رب سوہنے دا) جنہوں چاہوے دیوے۔

ایس حوالے نال حضرت علی مرتضیٰؓ، حسن تے قتادہ نے فرمایا کہ ایہ فرمان حضرت
ابوبکر صدیقؓ تے اوہناں دے اصحاب دے حوالے نال اے، جہاں نبی کریم ﷺ مگروں مرتد
ہوون تے زکوٰۃ نہ دیون والیاں نال جہاد کیتا۔ عیاض بن غنم اشعری توں مروی اے کہ جدوں
ایہ آیت نازل ہوئی تاں نبی کریم ﷺ نے حضرت ابوموسیٰ اشعری دے حوالے نال فرمایا کہ ایہ
اوہناں دی قوم اے۔ اک قول ایہ وے کہ ایہ لوک یمن دے واسی نیں۔ اک قول ایہ وے کہ
ایہ انصاریں جہاں آپ سرکا ﷺ دی خدمت کیتی۔ بہر حال رب سوہنے نے اتجھے ”لامت“
نوں اک نعمت مٹھیا کہ ایہدے پاروں رب اوہناں نال محبت کردا اے۔ ایس طرح ”لامت“
رب سائیں دے کرم تے فضل دا وسیلہ ٹھہری۔ ہُن ایس آیت مبارکہ نوں اسیں اپنے جُھے اُتے
سجا کے دیکھنے آں کہ ایہدے وچ ساڈے لئی کیہ حکم تے سبق اے۔

لامت تین ڈھنگاں دی اے۔ (۱) رب دی یاد توں غافل ہوون تے انسان دا اپنے
آپ نوں ملامت کرن۔ (۲) حق دی راہ اُتے چلن والے نوں لوکائی ولوں ملامت دا ہوون۔
(۳) کسے منکھ دا رب دے حکماں یا اوہدی مخلوق نوں ملامت کرن۔ پہلے تے دوجے ڈھنگ
دی ملامت رب سائیں دی خاص عطاء اے جنہوں فناہ فی الذات یا نفس کشی وی آکھدے
نیں۔ انسان دے بیچ حواس ظاہرے نیں تے بیچ باطنی۔ ظاہرے حواساں وچ کھاوون، دیکھن،
سُنن، چھوہن تے سنگھن اے جد کہ باطنی حواساں وچ نفس (ساہ)، لذت، شہوت، عقل تے

روح شامل اے۔ ایہناں دساں وچوں توں حواس اوہ نیں جہاں اُتے پہریدار بٹھاؤنا پیندا اے۔ ہتے چرتائیں ایہناں اُتے پہرہ نہ دتا جاوے اودوں تیک فناہ فی الذات یا نفس کشی دی منزل نہیں لہدی۔ ایہناں حواساں دی پہریداری تے حق سچ دے اظہار پاروں لوکائی دے طعنے مہنے ملامت دا ای دوجاں نیں۔ ایس ملامت پاروں جدوں انسان آل دوال دے طعنے مہنے جردا/سُن دا اے تاں طعنیاں مہنیاں دی ایہ سُنیاں اوبدے لئی سوہنے دے اوس فضل تے کرم دے حصول دا ذریعہ بن جاندی اے جہدا ذکر اُتلی آیت وچ کیتا گیا اے۔ جد کہ تہی ملامت اوہ دے جہوی کوئی انسان رب سوہنے دی مخلوق یا حکماں نوں کردا اے، جہدے کئی روپ نیں مثلاً مینہ دے آون، ہنیری دے آون، دُھپ چڑھن یا ڈھلن، چھاں آون یا ڈھلن تے موساں دی آواجائی وغیرہ نوں ویل کوئل مٹھن پاروں بُرا بھلا آکھتا۔ یا فیر رب سوہنے دی مخلوق نوں جائز ناجائز مندے کڈھنا۔ ایہ ملامت رب سوہنے ولوں کیتی جان والی ملامت نوں سدا دیون دے برابر اے۔ پہلے دو ڈھنگاں دی ملامت دا حصول بناں درویشی دے ممکن نہیں۔ آؤ سُن دیکھئے آں حضرت بابا فرید جی دے کلام راہیں ملامت۔ بابا جی فرماندے نیں:

فریدا در درویشی گا کھڑی، چلاں دنیا بھت
 بنھ اٹھائی پوٹلی، کتھے ونجاں گھت (6)

درویشی دا بوہانگھنا اوکھا کیوں اے؟ ایس کر کے کہ انسان دا اپنے آپ نوں ملامت کرن تے دوجیاں ولوں اپنے اُتے ہوون والی ملامت نوں سُن کے صبر کرن عام مزاج تے سبھاں دا حصہ نہیں۔ ایس ہمت دا حصول اوہناں نوں ای ہوندا اے جہاں نوں سائیں سوہنا خاصاں دی صف وچ شامل کرن دا فیصلہ کر لیندا اے۔ اک دوجے نوں کافر، مشرک، مرتد تے گستاخ مٹھ کے فتوے جاری کرن والے مردے دم تک ایس مقام توں دور رہندے نیں۔

ایسے لئی تاں حضرت سلطان باہو نے فرمایا سی:

۷۔ شرع دے دروازے اُچے، راہ فقر دی موری ہو (7)

اگے چل کے بابا جی فرمادے نیں:

فریدا جے تیں مارن مکیاں، تنہاں نہ ماریں گھم

اپنے گھر جاییں، پیر تنہاں دے نُچم (8)

اسجھے ملامت کرن والیاں نوں محسن مٹھیا گیا اے، جہاں اوہنوں ملامت دے قابل من دیاں رب سائیں دے فضل تے کرم دا حق دار بنا دتا۔ اسجھے گوہ جوگ گل ایہ دے کہ ملامت کرن والیاں نوں پرتاوا دیون توں سختی نال ہلکيا گیا اے۔ اک تے پرتاوے نال احسان دا بدلہ لہہ جاوے گا تے دو جا رب سوہنے دی مخلوق نوں ملامت کرنا درویشی دا تقاضا نہیں، ایہ صرف عام انسانی تقاضا اے۔ ایہ دنیا ولوں کیتی جاوون والی ملامت اے جنوں اسیں دو جے نمبر تے رکھیا سی۔ تے ہُن رب دی یاد توں غافل ہوون تے اپنے آپ نوں کیتی جان والی ملامت دی اک مورت ویکھو:

بے نمازا کُتیا، ایہ نہ بھلی ریت

کبھی چل نہ آیا، پنچے وقت مسیت (9)

ایس اشلوک وچ اپنے نفس نوں / اپنے آپ نوں کھتا آکھدیاں ہویاں دسبھی پس منظر وچ ایس جانور دا ناں گھنائی اُگھین لئی ورتیا گیا اے۔ بابا جی سرکار نے ایس جانور دی دسبھی بے قدری (جھڑی اوہدے بھونکن / وڈن یا فر اوہدے چھوہون نال شرعی پاکیزگی دے ضائع ہوون پاروں اے) نوں مکھ دھردیاں ہویاں علامت دے طور تے ورتیا اے۔ نہیں تاں کجے نوں رب سائیں دی مخلوق من کے اک درویش ایہ ورتوں کرن دی جرأت کدی وی نہیں کر

سکدا۔ اتھے بابا جی نے گئے دی توڑ نبھاون والی صفت نوں وی مکھ نہیں دھریا۔ جے اوہدی ایس صفت نوں مکھ دھریئے تاں فر اوہ مالک دا ڈر چھڈن والے انسان توں اگیرے جا پدا اے۔ جیویں بلھے شاہ تے فرمایا:

راتیں جاگیں کریں عبادت، راتیں جاگن گئے
 تیتھوں اُتے
 بھونکنوں بند مول نہ ہندے، جا زوڑی تے سئے
 تیتھوں اُتے
 خصم اپنے دا در نہ چھڈدے، بھادیں وخن جئے
 تیتھوں اُتے
 بلھے شاہ کوئی رخت ویہاج لے، نہیں تے بازی لے گئے گئے
 تیتھوں اُتے (10)

اپنے آپ نوں ملامت کرن دا اک ایہ ڈھنگ دیکھو:

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا ویس
 گناہیں بھریا میں پھراں، لوک کہن درویش (11)

کالے کپڑے دو طرح ہو سکدے نیں۔ اک تاں ایہ کہ چٹے کپڑیاں اُتے اپنے کو داگ لگے کہ اوہ ہولی ہولی کالے ہو گئے تے اپنا اصل رنگ گوا بیٹھے۔ دو جا ایہ کہ کپڑے پائے ای کالے رنگ دے سن تے کالے رنگ دا ایہ گن اے کہ اوہدے اُتے جیہو جیہا دھبیا وی لگ جاوے اوہ تراویں اکٹھے دیکھیاں نظر نہیں آؤندا تے دُوروں اوہ دھوتے ای جا پدے نیں۔ ایہناں دوہاں صورتاں وچ دیکھن والے دی اکھ دھوکھا کھا جاندی اے تے ایہناں دھوکھا کھا جاوے والیاں نوں طنز کردیاں ہویاں اپنے آپ نوں ملامت کیتی جا رہی اے کہ دنیا داراں دی اکھ صرف ظاہر نوں ای دیکھدی اے۔ ایہ وی ہو سکدا اے کہ لوکائی ولوں کیتی جان والی ایہ

تعریف طنز ہووے۔ جے ایس طرح اے تے فر ملامت لوکائی ولوں وی بن جاوے گی۔ لوکائی ولوں کیتی گئی تعریف نوں موہرے دھریے تاں فیر ایہ وی آکھنا پوے گا کہ شاعر نے اختیاری عمل وچوں لنگھدیاں ہویاں ”تعریف“ نوں ”لامت“ وچ ڈھال لیا اے:

فریدا کچھلی رات نہ جاگیوں، جیوندڑو مویوں

جے تیں رب وساریا، تاں رب نہ وسریوں (12)

اسجھے کچھلی رات دے سوون نوں ملامت کیتی گئی اے تے نال نال رب سوہنے دے اپنے بندے نال ورتارے نوں وڈیا تے اُچیا کے اپنے آپ نوں بُرا بھلا آکھیا گیا اے۔ اپنے آپ نوں ملامت دا اک ایہ انداز دیکھو جہڑا اوہناں جعلی پیراں فقیراں دی منڈیا وی کردا اے جہڑے لوکاں دی توجہ اپنے دل کھن لئی بہر دپیاں وانگوں ون سوئے روپ سجاؤندے نیں:

فریدا کائے پنوہلا پاتری، کسمبودی پھڑے

گھر ہی بیٹھیاں شوہ ملے، جے نیت راس کرے (13)

بابا جی نے کسے اک جی نوں دی مندا آکھن تے دل توڑن توں ہٹکیا اے کہ بھادیس تینوں سارا جگ بُرا آکھے، ملامت کرے۔ کیوں جے ایہ سارا ای وجود محمد ﷺ اے۔ فرماندے نیں:

اک پھٹکا نہ گالائیں، سھناں میں سچا دھنی

ہیاؤ نہ کبھی شہاہ، مانگ سبھ امولویں (14)

رب سوہنے دی مخلوق نوں مندیاں کماں اُتے دی مندا آکھنا خالق دی گھنائی والی گل

اے، تے ایہ فقیری کار نہیں۔ جہڑا ذکر بابا جی نے ایس طرح کیتا اے:

فریدا خالق خلق میں، خلق دے رب مانہہ

مندا کس نوں آکھیے، جاں تیں دن کوئی نانہہ (15) ☆

ایس طرح بابا فرید جی کول ملامت دے دو ڈھنگ ملدے نیں۔ اک اپنے آپ نوں آپوں کیتی گئی ملامت تے دو جی لوکائی ولوں کیتی گئی ملامت۔ دوہاں ڈھنگاں وچ اپنی ذات دی اصلاح دا پہلو موجود اے تے نال نال عاجزی، انکساری تے فقیری رستے دے قیدے قانون وی۔ کتے وی کوئی ایہو جیہا اشارہ نہیں ملدا کہ لوکائی نوں ملامت اُتے آپوں مجبور کیتا جاوے۔ کیوں جے ایہ چیز اذیت پسندی ول جاندی اے تے بابا جی جے پھرے صوفی کولوں ایہ کیوں سُر سکدا سی۔

بابا جی اسلامی تصوف دے اماماں وچوں نیں تے اسلامی تصوف وچ لوکائی دی ملامت نوں ونگارن لئی کوئی غیر شرعی سد انہیں دتا جاندا۔ البتہ غیر اسلامی تصوف وچ لوکائی دی ملامت دے حصول لئی ہر طرح داسدا جائز متھیا جاندا اے۔ اسلامی تصوف وچ اسلامی حکماں دے توڑن اُتے لوکائی نوں ملامت کیتی جاندی اے یا سالک اپنے ہتھوں رب رسول دے حکم احکام ٹن پاروں لوکائی ولوں ہودن والی ملامت نوں نعت متھدا اے یا فیر سالک ایہ حکم احکام ٹن اُتے اپنے آپ نوں آپوں ملامت دا نشانہ بناندا اے۔ بہر حال ایس ملامت دا مقصد اکوای ہوندا اے کہ زمین ورگی عاجزی دا حصول ہو جاوے۔ کیوں جے ایہو عاجزی ادہ شے دے جیہڑی بندے (غلام) دا گہنا اے تے ایسے دے کارن سالک رب، رسول دے رستیاں کھنجد انہیں۔

حوالے

1. سرائیکی لغت، محمد سعد اللہ خان کھٹیران (مرتب)، شعبہ سرائیکی جامعہ زکریا ملتان، 2007ء، ص 591
2. وڈی پنجابی لغت، اقبال صلاح الدین (مرتب)، عزیز پبلشرز لاہور، 2002ء، ص 2573
3. جدید اردو لغت، اشرف ندیم (مرتب)، مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد، دوم 2004ء، ص 679
4. انگلش اردو ڈکشنری، شان الحق حقّی (مرتب)، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 2007ء، ص 137
5. القرآن (سورہ المائدہ، آیت 54)، مولانا احمد رضا خان (مترجم)، قدرت اللہ کمپنی لاہور، ص 151
6. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی وار 1989ء، ص 145
7. کلامِ بابو، پیکیجز لمیٹڈ لاہور پاکستان، س-ن، ص 52
8. بول فریدی (مرتب: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)، الفیصل ناشران و تاجران کتب لاہور، جنوری 1991ء، ص 61
9. کلامِ بابا فرید، پیکیجز لمیٹڈ لاہور پاکستان، س-ن، ص 42
10. کافیاں بلھے شاہ (مرتب: حمید اللہ شاہ ہاشمی)، تاج بکڈ پول لاہور، 1988ء، ص 102
11. گرنتھ میں بابا فرید کے شلوک (مرتب: حنیف چودھری)، شعبہ سرائیکی، بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان، اول 2007ء، ص 131

12. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی دار
1989ء، ص 256
13. بول فریدی (مرتب: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)، الفیصل ناشران و تاجران کتب لاہور، جنوری
1991ء، ص 136
14. گرنٹھ میں بابا فرید کے شلوک (مرتب: حنیف چودھری)، شعبہ سرائیکی، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان، اول 2007ء، ص 203
15. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی دار
1989ء، ص 220 / ☆ محمد آصف خاں تے کجھ ہور کھوچکاراں دا خیال اے کہ ایہ
شلوک گوردارجن جی دا اے۔

